

Роксоляна Зозуляк-Случик,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Roksolyana Zozulyak-Sluchyk,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Social Pedagogy and Social Work, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
zozulyak_roksolyana@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-6066-590X

УДК 174:37.013

ЗМІСТ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УНІВЕРСИТЕТАХ

Анотація. Інтеграція вищої освіти України в єдиний європейський простір зумовила докорінні зміни в освітньому просторі. Гостро постала потреба реалізації компетентнісного підходу в освіті, що зумовило зміщення акцентів у бік підготовки вищою школою кваліфікованих фахівців соціальної сфери.

Мета статті полягає у виокремленні змісту професійної етики, що впливає на процес формування майбутніх соціальних працівників в університетах.

Ключові компоненти професійної етики повинні пронизувати всі навчальні дисципліни професійного і практичного спрямування, покликані закладати основи професійної етики у студентів, котрі навчаються за бакалаврською програмою «Соціальна робота». Проте ключову роль відіграють навчальні курси «Вступ до спеціальності», «Соціальна робота», «Волонтерська діяльність», «Етика соціального працівника» та «Професійна майстерність соціального працівника». Саме під час їх вивчення може бути реалізований планомірний процес формування системи знань та вмінь із професійної етики. Для формування професійно-етичної компетентності також вивчаються дисципліни технологічного блоку – «Основи соціальної реабілітації» і «Методика групового та індивідуального консультування».

Методика навчання циклу психологічних дисциплін у процесі формування професійної етики майбутніх соціальних працівників містить такі змістові особливості: історію становлення і взаємозв'язків моралі й особистості як соціальних регуляторів; формування психологічних передумов науки (етичні вчення) і поняттєво-категоріального апарату; етичну аксіологію професійної діяльності фахівця.

Можемо зробити висновок, що змістові навчального процесу в університетах у контексті формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи притаманний фрагментарний, опосередкований і неповний характер. Уміння ж реалізувати професійно-етичну компетентність, на жаль, у студентів часто формується стихійно в процесі виробничих практик.

Ключові слова: зміст, фахівець соціальної роботи, соціальний працівник, соціальна робота, професійна етика, університет.

CONTENTS OF THE PROCESS FOR FORMING PROFESSIONAL ETHICS OF FUTURE SPECIALISTS IN SOCIAL WORK AT UNIVERSITIES

Abstract. Modern processes related to the integration of higher education into a single European space have led to radical changes, on the agenda essential innovations have been put. Thus, the problem of human-centeredness was actualized; there was a need to implement a competent approach in education; the emphasis has shifted towards the training of high-skilled professionals able to work in market conditions.

As for future social workers who study at universities, attention should be paid to their personal responsibility and integrity in dealing with clients who have been found in crises. Indeed, in contrast to other types of activities, social workers deal with people with their special, difficult problems connected with difficulties in the implementation their plans into life. The work of qualified specialists requires not formal approach but understanding of the client's problem and ability to empathize him. All of these implies the organic unity of professional knowledge and skills of a social worker and personal individual spiritual qualities, sense of high moral responsibility, and willingness to fulfill his professional duty to protect human rights.

In the article, the author attempts to distinguish pedagogical factors of development of specialists of social sphere at universities. Influence of the mentioned factors on the formation of professional ethics of future social workers is analyzed.

Among the pedagogical factors, the researcher has characterized the following ones: ensuring continuity of training, improvement, self-improvement and self-development of specialists; integration of the content and forms of the educational process of universities; creation of informational and communicative environment based on university departments, which train specialists; providing conditions for professional activity and creativity of future social workers.

Keywords: content, specialist in social work, social worker, social work, professional ethics, university.

ВСТУП

Постановка проблеми. Організовуючи процес формування професійної етики у вищих навчальних закладах, слід виокремити зміст професійної діяльності майбутнього спеціаліста, загальні та спеціальні компетентності випускників спеціальності «Соціальна робота». У вивченні курсів, які спрямовані на загальнопрофесійну підготовку соціальних працівників, на жаль, морально-етичний компонент представлений лише фрагментарно. Це пояснюється тим, що вони зорієнтовані, як правило, на особливості соціальної роботи з конкретною категорією осіб, а не етичну площину діяльності. У даному випадку йдеться про те, що навчальні плани та робочі програми спрямовані здебільшого на підготовку соціальних працівників широкого профілю. Водночас не в усіх курсах професійного спрямування акцентується увага на етично-моральному та соціальному напрямках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями професійної підготовки студентів даної спеціальності займаються науковці Р. Вайнола, А. Капська, О. Карпенко, Л. Міщик, В. Поліщук та інші. Зокрема, учена Р. Вайнола досліджує проблеми впливу педагогічних умов на формування майбутнього соціального працівника [1]. А. Капська займається розробкою різних аспектів багатоступеневої підготовки фахівців соціальної сфери [2]. Дослідниця О. Карпенко досконало аналізує особливості підготовки фахівців соціальної сфери в університетах [3].

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета статті полягає у виокремленні змісту професійної етики, що впливає на процес формування майбутніх соціальних працівників в університетах. Завдання відповідно до мети полягають в аналізі змісту професійно спрямованих них дисциплін щодо наявності етичного компонента.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: аналіз змістових особливостей дисциплін у системі формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи в університеті.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до Класифікатора професій «соціальний працівник» належить до розділу професіоналів, що передбачає виконання професійних завдань, які полягають «у збільшенні існуючого фонду (обсягу) знань, застосуванні певних концепцій, теорій та методів для розв'язання певних проблем...» [4]. Така діяльність передбачає серйозну теоретичну та практичну підготовку спеціалістів у вищих навчальних закладах України, зокрема університетах.

На основі використання ОКХ зі спеціальності «Соціальна робота» спробуємо виділити такі компетентності:

- соціально-особистісні: наявність етичної культури, здатність до вибору стратегії і тактики соціальної діяльності з урахуванням загальнолюдських цінностей, здатність співпрацювати з різними клієнтами в ситуаціях професійного спілкування, взаємодії з громадськими організаціями, працювати з різними групами клієнтів;
- інструментальні: володіння державною та іноземними мовами, уміння використовувати інформаційно-комунікативні технології в соціальній роботі;
- загальнонаукові: здатність до формування світогляду, правильного розуміння сучасних проблем розвитку суспільства, людського буття, духовної культури, практичного відображення у практичній діяльності світоглядних позицій, аналіз динаміки стану індивідів, групи та громади;
- загальнопрофесійні: здатність дотримуватись норм професійної етики, встановлювати та підтримувати професійні стосунки з клієнтами, надавати їм консультаційну та інформативну допомогу, проводити профілактичні втручання на рівні індивіда, соціальної групи, громади;
- спеціалізовано-професійні: здатність засвоїти зміст основних положень, з яких складається система соціологічних знань, соціальної роботи, історичних етапів процесу становлення соціальної діяльності, провідних понять і етичних концепцій, найбільш важливих фактів історії соціальної роботи, характерних ознак, різних епох, з'ясувати місце в цьому контексті вітчизняної соціальної роботи.

Відомо, що підготовка майбутніх фахівців спеціальності «Соціальна робота» відбувається впродовж чотирирічного навчання. І тут неабияке значення відводиться методичним заходам: лекціям, науково-теоретичним конференціям, семінарам-практикумам, проблемним семінарам, професійно-етичним тренінгам тощо.

Майбутній фахівець із соціальної роботи має володіти знаннями з психології, педагогіки, етики, філософії, соціології, політології, медицини, менеджменту, юриспруденції та інших дисциплін, що свідчить про мультидисциплінарність даної професії. Через це фахова підготовка соціальних працівників має здійснюватись комплексно [6, с. 129]. Її зміст визначається програмою вищого навчального закладу, що розробляється відповідно до Державних стандартів освіти за даною спеціальністю. Такий документ складається із: соціально-гуманітарної, фундаментальної, природничо-наукової, загальноекономічної, загальнопрофесійної, практичної підготовки та державної атестації. Підготовка соціальних працівників передбачає вивчення значної кількості дисциплін, а саме: соціально-гуманітарного; фундаментального, природничо-наукового та загальноекономічного, загальнопрофесійного та практичного напрямів. Для майбутніх фахівців соціальної роботи, що навчаються в університетах України за спеціальністю 231 «Соціальна робота» за бакалаврською програмою, дисципліни включено в цикли загальної, професійної і практичної підготовки [7].

Професійна підготовка соціальних працівників в університетах передбачає вивчення низки таких дисциплін, які спрямовані на формування професійно-етичної компетентності: «Вступ до спеціальності», «Соціальна робота», «Волонтерська діяльність», «Історія соціальної роботи», «Основи консультування», «Основи соціалізації особистості», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Теорія соціальної роботи», «Методи соціальної роботи», «Технології соціальної роботи», «Професійна майстерність соціального працівника», «Соціальна робота в петенціарних установах», «Основи соціальної реабілітації», «Методика групового та індивідуального консультування», «Самоорганізація особистості», «Етика соціальної роботи», «Соціальна робота у сфері

зайнятості», «Соціальна конфліктологія і партнерство», «Система організації соціальних служб», «Соціально-психологічна допомога учасникам АТО», «Соціальне проектування і прогнозування».

Варто зазначити, що ключові компоненти професійної етики повинні пронизувати всі навчальні дисципліни професійного і практичного спрямування, котрі покликані закладати основи професійної етики у студентів, які навчаються за бакалаврською програмою «Соціальна робота». Проте ключову роль відіграють навчальні курси «Вступ до спеціальності», «Соціальна робота», «Волонтерська діяльність», «Етика соціального працівника» та «Професійна майстерність соціального працівника». Саме під час їх вивчення може бути реалізований планомірний процес формування системи знань та вмінь із професійної етики.

Вивчення дисципліни «Вступ до спеціальності» передбачає формування у студентів умінь визначати коло соціальних проблем, зокрема і морально-етичного характеру, контингент користувачів соціальних послуг. Вона ознайомлює зі змістом діяльності соціальних працівників, шляхами та способами її опанування; забезпечує успішну професійну адаптацію майбутніх фахівців на основі вивчення ними основних функцій соціального працівника, вимог до його особистісної компетентності; сприяє оволодінню етичними принципами та нормами соціальної роботи, відмінностями в роботі з різними групами клієнтів, котрі потребують соціальної підтримки.

Дисципліна «Соціальна робота» покликана вдосконалювати творче мислення, уміння і бажання з громадянських, гуманістичних позицій аналізувати соціальні явища, компетентно й зацікавлено визначати шляхи та способи оптимального розв'язання соціальних проблем. Вона сприяє формуванню моральних якостей, готовності та вмінню утверджувати гуманістичні ідеали й загальнолюдські цінності, гармонізації людських взаємин; розвитку вміння здійснювати психолого-педагогічний вплив на поведінку груп, окремих людей в екстремальних і конфліктних ситуаціях задля забезпечення їх соціальних потреб та інтересів, захисту громадянських прав і свобод.

Дисципліна «Волонтерська діяльність» спрямована на формування у студентів позитивної мотивації до благодійної діяльності, комплексу вмінь, навичок її здійснення; особистісних та творчих якостей майбутніх соціальних працівників, уміння надавати добровільну й доброзичливу допомогу шляхом посильної участі в окресленій діяльності; засвоєння основних цінностей волонтерської діяльності: альтруїзму, милосердя, благодійництва.

Курс «Етика соціальної роботи» вчить оперувати основними категоріями етики соціального працівника; використовувати моральні й етичні норми, установки в практичній діяльності, правила та цінності; здійснювати професійну діяльність відповідно до правил моралі, що викладені в «Етичному кодексі спеціалістів із соціальної роботи України», а саме: повага до гідності кожної людини; пріоритетність інтересів клієнтів; толерантність; довіра і взаємодія у вирішенні проблем клієнта; доступність послуг; конфіденційність; дотримання норм професійної етики. Означена дисципліна є базовою для формування основ етики студентів спеціальності «Соціальна робота».

Курс «Професійна майстерність соціального працівника» розглядає становлення соціального працівника як професіонала, його професійної позиції, інтеграції особистісних і професійно важливих якостей та вмінь у стійкі значущі утворення, кваліфіковане виконання професійної діяльності, заснованої на моральних цінностях, відображених у моральних діях і взаєминах.

Дисципліна «Соціальна конфліктологія і партнерство» спрямована на оволодіння методами побудови партнерських стосунків, зниження гостроти соціальних конфліктів, набуття знань із наукових, організаційних, методологічних основ формування партнерських стосунків з клієнтами на морально-етичному підґрунті, а також представниками державних установ та громадських організацій як суб'єктами соціальної роботи для профілактики або вирішення соціальних проблем, професійно-етичних колізій. Вона сприяє розумінню причин конфліктів у різних сферах соціальної взаємодії, умінню управляти ними; оволодінню практичними навичками попередження та боротьби з наслідками стресу.

Тепер детальніше зупинимось на розгляді змісту дисциплін, що опосередковано впливають на формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної сфери.

Так, для формування професійно-етичної компетентності також вивчаються дисципліни технологічного блоку – «Основи соціальної реабілітації» і «Методика групового та індивідуального консультування».

Дисципліна «Основи соціальної реабілітації» розширює світогляд студентів щодо поняття соціальної реабілітації в контексті різних соціальних процесів: соціалізації, гуманізації, соціальної та етичної нормативності, соціальної мобільності тощо. Вона дозволяє ознайомитись із формами та методами соціальної реабілітації різних груп людей. Насамперед це реабілітаційні заходи, які можуть бути розпочаті на ранніх етапах життєдіяльності людини (як частина первинної соціалізації дітей-інвалідів) тощо.

Дисципліна «Методика групового та індивідуального консультування» сприяє оволодінню майбутніми соціальними працівниками професійними знаннями, уміннями та навичками, що можуть бути застосовані в різних контекстах індивідуальної та групової соціальної роботи, яка базується на моральних цінностях: професійне й організаційне консультування, допомога, посередництво тощо. Навчальний матеріал для її опанування спрямований на те, щоб сформувати в майбутніх фахівців професійно-етичне мислення, уміння й навички розв'язувати практичні завдання, часто морального змісту, забезпечити активність і самостійне оволодіння парадигмами, форматами та методами консультативної практики; сприяти усвідомленню студентами своїх особистісних якостей та рівня підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Дисципліна «Соціальна робота з різними групами клієнтів» сприяє формуванню в студентів знань і практичних навичок соціальної роботи, які базуються на загальнолюдських цінностях, з конкретними групами людей. Зокрема,

майбутні студенти мусять знати специфіку життєвих проблем визначених груп клієнтів, місце конкретної групи в суспільстві, методи практичної соціальної роботи з конкретною групою клієнтів; уміти аналізувати соціальні явища; обґрунтовувати теоретичні підходи до роботи з клієнтом, зважаючи на його проблеми.

Водночас методика навчання циклу психологічних дисциплін у процесі формування професійної етики майбутніх соціальних працівників виокремлює такі змістові особливості: історію становлення і взаємозв'язків моралі й особистості як соціальних регуляторів; формування психологічних передумов науки (етичні вчення) і поняттєво-категоріального апарату; етичну аксіологію професійної діяльності фахівця.

Виходячи із зазначеного вище, майбутні соціальні працівники в процесі здобуття спеціальності «Соціальна робота» за бакалаврською програмою можуть використовувати знання з професійної етики, отримані в ході вивчення окреслених дисциплін. Це допоможе в застосуванні знань теорії в практичній діяльності. Разом із тим, весь обсяг знань, умінь і навичок, які отримує студент у процесі вивчення означених дисциплін, є сукупністю матеріалу для формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університеті. Безумовно, це не означає, що на вивченні вказаних дисципліни завершується формування фахівця. Безперервне нагромадження знань має відбуватись і надалі, на наступному етапі професійної підготовки, а саме під час виробничої практики. Здійснивши аналіз наукової літератури (Р. Вайнола, А. Капська, О. Карпенко, Л. Міщик, В. Поліщук та інші), а також п'ятнадцятирічне спостереження за професійним становленням фахівців, ми з'ясували, що формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах здійснюється поетапно.

Так, *підготовчий етап* передбачає загальнопрофесійну та професійно-етичну підготовку і відбувається на I–III-му курсах; *основний етап* – це безпосередня підготовка до професійно-етичної роботи на IV-му курсі.

Перший етап включає теоретичну підготовку студентів до майбутньої професійної діяльності та формування загальнопрофесійних і загальноетичних знань та вмінь; другий – передбачає цілеспрямовану підготовку соціальних працівників до професійно-етичної діяльності з застосуванням моральних норм, цінностей, категорій; формування моральної свідомості, поведінки, професійно важливих якостей майбутніх фахівців соціальної роботи.

Водночас дослідники зазначають, що специфічні особливості формування професійної етики майбутніх соціальних працівників передбачають взаємодію та взаємовплив, що спостерігається між викладачем і студентом. З одного боку, це підготовка, мета якої визначена викладачем для того, щоб підвищити самостійність майбутніх соціальних працівників, їх конкурентоспроможність та професіоналізм. З іншого, – це мета, що стоїть перед майбутнім соціальним працівником: активно включитися в професійну діяльність, набути відповідні знання, уміння, навички і досвід; свідомо розвивати в собі професійно значущі якості [5, с. 62].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, із зазначеного вище доходимо висновку, що в організації педагогічного процесу, спрямованого на формування професійно-етичної компетентності майбутнього соціального працівника в університеті, потрібно переосмислити та видозмінити сам зміст фахової підготовки. Крім цього, доцільно переглянути складники, що визначають стан навчально-виховного простору, а також означити конкретні форми та методи його організації, створити відповідну навчально-матеріальну базу, адаптувати педагогічні технології до процесу формування професійної етики. Насамперед ідеться про більш ефективну реалізацію означеного завдання під час суб'єкт-суб'єктної взаємодії майбутніх фахівців соціальної роботи та науково-педагогічних працівників.

Також важливо констатувати, що змістові навчального процесу в університетах у контексті формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи притаманний фрагментарний, опосередкований і неповний характер. Уміння ж реалізовувати професійно-етичну компетентність, на жаль, у студентів часто формується стихійно у процесі виробничої практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Вайнола Р. Х. Педагогічні засади особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : автореф... док. пед. наук : спец. 13.00.04
Теорія та методика професійної освіти. Полтава, 2009. 44 с.
- [2] Капська А. Й. Ступенева система професійної підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 11 : Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління : зб. наук. пр. / [ред. рада : В. П. Андрущенко (гол.) та ін.]. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. № 1 (23). С. 19–29.
- [3] Карпенко О. Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспекти : монографія / [за ред. С. Я. Харченко]. Дрогобич : Коло, 2007. 374 с.
- [4] Класифікатор професій ДК 003:2010 / Наказ, Класифікатор від 28.07.2010 № 327; Держспоживстандарт України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10>.
- [5] Рябова Ю. М. Підготовка майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності в багатонаціональному середовищі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Миколаїв, 2016. 238 с.
- [6] Скачкова Г. С. Особливості сучасної професійної підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах. Вісник НТУ у «КПІ» : Філософія. Психологія. Педагогіка. 2014. Вип. 3(48). С. 128–133.
- [7] Спеціальність 8.040202 «Соціальна робота». URL: <http://www.vmurol.com.ua>.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Vajnola R. X. Pedagogichni zasady` osoby`stisnogo rozvy`tku majbutn`ogo social`nogo pedagoga v procesi profesijnoyi pidgotovky` (Pedagogical bases of personal development of the future social pedagogue in the process of professional training): avtoref... dok. ped. Nauk : 13.00.04 – teoriya ta metody`ka profesijnoyi osvity`. Poltava, 2009. 44 s. (in Ukrainian)
- [2] Kaps`ka A. J. Stupeneva sy`stema profesijnoyi pidgotovky` faxivciv social`no-pedagogichnoyi sfery` (Stupenev system of professional training of specialists in the socio-pedagogical sphere). Naukovy`j chasopy`s NPU imeni M. P. Dragomanova. Seriya 11 : Sociologiya. Social`na robota. Social`na pedagogika. Upravlinnya : zb. nauk. pr. / [red. rada : V. P. Andrushhenko (gol.) ta in.]. K. : Vy`d-vo NPU imeni M. P. Dragomanova, 2004. 1 (23). S. 19–29. (in Ukrainian)
- [3] Karpenko O. G. Profesijna pidgotovka social`ny`x pracivny`kiv v umovax universy`tets`koyi osvity`: naukovy`chny`j ta organizacijno-texnologichny`j aspekty` (Professional training of social workers in the conditions of university education: scientific-methodical and organizational-technological aspects): monografiya. / Za redakciyeyu S.Ya. Xarchenko. Drohoby`ch : Kolo, 2007. 374 s. (in Ukrainian)
- [4] Klasy`fikator profesij DK 003:2010 (Classifier of professions ДК 003: 2010) / Nakaz, Klasy`fikator vid 28.07.2010 327; Derzhspozhy`vstandart Ukrayiny`. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10>. (in Ukrainian)
- [5] Ryabova Yu. M. Pidgotovka majbutnix social`ny`x pracivny`kiv do profesijnoyi diyal`nosti v bagatonacional`nomu seredovy`shh (Preparation of future social workers for professional activity in multinational environments): dy`s. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 . My`kolayiv, 2016. 238 s. (in Ukrainian)
- [6] Skachkova G. S. Osobly`vosti suchasnoyi profesijnoyi pidgotovky` social`ny`x pracivny`kiv u vy`shhy`x navchal`ny`x zakladax (Peculiarities of modern vocational training of social workers in higher educational institutions). Visny`k NTU u «KPI» : Filosofiya. Psy`xologiya. Pedagogika. 2014. Vy`p. 3(48). S. 128–133. (in Ukrainian)
- [7] Special`nist` 8.040202 «Social`na robota» (Specialty 8.040202 «Social Work»). URL : <http://www.vmurol.com.ua>. (in Ukrainian)